

Olga Łazarowycz

(Przykarpacki Uniwersytet Narodowy
im. Wasyla Stefanyka, Iwano-Frankiowsk, Ukraina,
e-mail: olha.lazarowycz@pnu.edu.ua)
ORCID: 0000-0002-4130-2959

SEMANTYCZNO-KONOTACYJNE CECHY CHARAKTERYSTYCZNE KONCEPTU PRAWDA / ПРАВДА

W drugiej połowie XX i na początku XXI wieku ważne miejsce w językoznawstwie zajmuje lingwistyka kognitywna (od ang. *cognition* – wiedza, poznanie, procesy poznawcze). Jest to kierunek w językoznawstwie, który „rozpatruje funkcjonowanie języka jako rodzaj aktywności kognitywnej, tzn. aktywności poznawczej, a mechanizmy kognitywne i struktury ludzkiej świadomości bada poprzez zjawiska językowe” [Кочерган 2013]. W obrębie badań semantycznych przedstawicielami podejścia kognitywnego są przede wszystkim uczeni amerykańscy: G. Lakoff, R. Langacker, R. Jackendoff, Ch.J. Fillmore, L. Talmy, J.R. Taylor i in. Najważniejszym problemem, stawianym w lingwistyce kognitywnej, pozostaje kwestia, w jaki sposób człowiek rozumie otaczający świat przez pryzmat swojej wiedzy, odczuć i wyobrażeń.

Na podstawie rozgraniczenia języka i mówienia, jako dwóch samodzielnych, a jednocześnie ściśle ze sobą powiązanych fenomenów, w lingwistyce rozróżnia się dwa obrazy świata: konceptualny i językowy. Konceptualny obraz świata jest powiązany ze sferą abstrakcyjną; to zbiór idei, pojęć o otaczającym nas świecie i zasadach jego organizacji. Jednakże to nie tylko system pojęć odnoszących się do ogółu realiów, w których funkcjonujemy, lecz także system sensów wcielony w te realia poprzez słowa–koncepty. Konceptualny obraz świata istnieje w postaci konceptów, tworzących konceptosferę, która wyraża się poprzez pojęcia i wyobrażenia, natomiast językowy obraz świata istnieje w postaci znaczeń znaków językowych, które tworzą wspólną semantyczną przestrzeń języka i wyrażają się poprzez jednostki językowe. Zasadniczą różnicą między tymi dwoma obrazami świata, jak wskazuje O. Хрищена, jest „istnienie niewerbalnych zasobów wyrażania w konceptualnym obrazie świata i lingwistycznych zasobów tworzenia cech ogólnych i narodowych cech charakterystycznych językowego obrazu świata” [Хрищена 2012]. Konceptualny i językowy obraz świata są ze sobą powiązane – „pierwotne i wtórne, jak zjawisko mentalne i jego werbalne wyrażenie” [Попова, Стернин 2007, 39].

Konceptualny obraz świata jest uniwersalny dla całej ludzkości. Człowiek wnika w swój świat mentalny, stwarza o nim wyobrażenie, a to oznacza, że świat staje się dla niego taki, jakim go w miarę swojego rozwoju poznaje i oswaja. Pojmowanie świata każdego narodu mieści się w ramach „obrazu świata”, który my pojmujemy jako „zbiór wiedzy o świecie”. To pojęcie obejmuje filozoficzne rozumienie świata jako „rzeczywistości materialnej, która otacza człowieka i przejawia się w parametrach czasu i przestrzeni” [Колшанский 1990, 21].

Б. Серебреников pisze, że konceptualny obraz świata jest bogatszy niż językowy, ponieważ w tworzeniu tego pierwszego biorą udział różne typy myślenia, szczególnie te niewerbalne [Серебреников 1988, 6]. Tę myśl podziela również Т. Космеда:

Nie wszystko, co zostało poznane przez człowieka, nabiera formy słownej, nie wszystko jest przedstawiane za pomocą języka i nie wszystkie informacje, które pochodzą ze świata zewnętrznego, nabywają językowego wyrazu [Космеда 2000, 12].

Można się zgodzić z tymi stwierdzeniami – językowy obraz świata to tylko część obrazu konceptualnego.

Konceptualny obraz świata i jego fragmenty to zjawisko dynamiczne; jednostki językowe, które go wyrażają, ulegają przekształceniom i nabywają konceptualnych znaczeń. Poza granicami konceptualnego obrazu świata pozostają peryferyjne obszary, które służą za przekazicieli dodatkowych informacji o świecie.

Informacje konceptualnego obrazu świata i tej części językowego obrazu świata, które się zbiegają przy nakładaniu jednego modelu na inny, są inwariantywne, to znaczy niezależne od tego, którym językiem są wyrażone, ponieważ tworzą uniwersalne kategorie pojęciowe. Jest również na odwrót – informacje, które zawierają się w obszarach peryferyjnych, to znaczy te, które pozostają poza granicami konceptualnego obrazu świata, zmieniają się w różnych językach. Im większy stopień zmienności dodatkowych informacji, tym bardziej różnią się zestawiane języki [Брутян 1973, 109].

Jednostką konceptualnego obrazu świata jest koncept. Ten termin pochodzi z łac. *conceptus* i oznacza ‘myśl’, ‘pojęcie’. *Сучасний словник іншомовних слів* [pol. *Współczesny słownik słów obcych*] [Півторак (ред.) 2002, 381] podaje następujące definicje konceptu: 1) w logice – sens znaku (nazwy); 2) ogólna myśl, sformułowanie. Powyższe definicje słownikowe wyrażają tylko ogólnofilozoficzne traktowanie konceptu, chociaż ten termin wprowadzono do obiegu naukowego w związku z badaniem problemu języka i myślenia. Problem istoty pojęcia <koncept> jest rozpatrywany również w pracach С. Аскольдова-Алексеева, w których koncept jest utożsamiany z pojęciem i traktowany jako „twór myślowy, zastępujący nam w procesie myślenia nieskończoną mnogość przedmiotów jednego rodzaju” [Аскольдов-Алексеев 1928, 30]. Rozpowszechniony w dziedzinie filozofii i logiki koncept przez ostatnie dziesięciolecie ulegał ponownym przemysłeniom w paradygmacie społecznym, psychologicznym i kulturowym [Лисиченко 2004].

Короткий словник когнітивних термінів [pol. *Krótki słownik terminów kognitywnych*] podaje następującą definicję konceptu:

Koncept (concept, konzept) to termin, który jest wyjaśnieniem jednostek mentalnych albo psychicznych zasobów naszej świadomości i tej struktury informacyjnej wyrażającej wiedzę i doświadczenie człowieka; operatywna treściowa jednostka pamięci odpowiadająca wyobrażeniu o tych sensach, którymi operuje człowiek w procesach myślenia i które wyrażają treść doświadczenia i wiedzę, treść wyników całej działalności ludzkiej i procesów poznawczych świata w formie „kwantów”, „wiedzy” [Кубрякова 1996, 90].

Lingwistyczne opracowanie konceptu aktywizowało się w związku z tezausowym badaniem lingwistyki i określeniem zasad układania słowników ideograficznych. Rozpatrując strukturę słowników ze względu na jej związek z obrazem świata, Ю. Караулов uważa, że

podobna struktura stanowi, szczególnie w swojej inwariantywnej części, jeden z komponentów obrazu świata, a właściwie jej komponent statyczny, który zawiera zasady podziału leksykalnego składu języka [Караулов 1976, 259].

Na wyjaśnienie konceptu „nakładają się filozoficzne, etniczne, mitologiczne, religijne, psychologiczne i inne czynniki pozajęzykowe, które zresztą wyznaczają jego kompleksowy charakter [Кононенко 2004, 14]. I. Голубовська rozpatruje koncept jako

mentalny twór, który w całości reprezentuje przedmiot lub zjawisko we wszystkich jego licznych związkach z innymi przedmiotami i zjawiskami w świadomości człowieka [Голубовська 2004, 90].

B. Жайворонок uważa, że koncept to

jednocześnie forma pojęcia i jego idea, wcielenie w słownych obrazach istnienia. Mówiąc inaczej, słowo, jako miano realiów, wraz z całym zestawem charakterystycznych dla niego cech językowych, występuje nie tylko jako językowa, lecz także konceptualna jednostka... [Жайворонок 2007, 10–11].

Przyjmując rozgraniczenie konceptu i pojęcia, akceptują myśl Л. Чернейко, że „koncept zawiera pojęcie, ale nie wyczerpuje się w nim, tylko obejmuje całą treść słowa” [Чернейко 1995, 75].

Wśród wielu metodologii analizy konceptualnej wyróżnia się etnocentryczną koncepcję A. Wierzbickiej, która wychodzi z założenia, że przy udziale ograniczonego zestawu uniwersalnych elementów semantycznych można wykazać całą różnorodność wytwarzanych przez człowieka idei–konceptów, które wcielają się w jednostki leksykalne, a także wartości oceniające, specyficzne dla danej kultury [Wierzbicka 2001, 3]. A. Wierzbicka wyróżnia koncept–minimum, koncept–maksimum i dodatek encyklopedyczny.

Koncept-minimum to niepełna znajomość znaczenia słowa (mówiący zna realia, ale zdecydowanie nie wszystkie, które go dotyczą; w życiowej praktyce są dla mówiącego nieważne albo się z nimi nigdy nie stykał). Koncept-maksimum obejmuje wszechstronną (pełną) znajomość sensu słowa przez mówiącego (realia są mu znane we wszystkich aspektach), w tym wiadomości encyklopedyczne, wiedzę profesjonalną o realiach [Wierzbicka 1996, 34].

J. Bartmiński,¹ w ślad za R. Langackerem, proponuje metodologię „profilowania”. Obie te metodologie porównuje U. Majer-Baranowska:

według Bartmińskiego, jak i według Langackera, profilowaniu podlega pewna struktura mentalna (nazywana przez lubelskiego językoznawcę „pojęciem”, przez amerykańskiego – „bazą kognitywną”). U Bartmińskiego jest to pojęcie (wyobrażenie) dające się nazwać pojedynczym leksemem (rzadziej – grupą leksemów), u Langackera są to także pojęcia złożone, łączone z wieloleksemowymi wyrażeniami oraz „treści” schematyczne przypisywane strukturom gramatycznym... Według obydwu badaczy istotą tego procesu jest wyróżnienie pewnych elementów w jakiejś większej strukturze mentalnej... Z analiz Bartmińskiego i jego współpracowników wynika, że profile pojęć ujawniają się przede wszystkim na poziomie tekstu i w dyskursie [Majer-Baranowska 2004, 103].

Badaczka słusznie zauważa, że:

koncepty profilowania pojęć zostały wypracowane na gruncie językoznawstwa kognitywnego, które w centrum swego zainteresowania stawia procesy ludzkiego poznania i ich odzwierciedlenie w języku, a także wpływ języka na procesy poznawcze człowieka [Majer-Baranowska 2004, 86].

Sprzeczna natura konceptu pozwala na sformułowanie, według Є. Кубрякової, następujących antynomii:

- 1) koncept stały (konstans) i zamknięty w swojej budowie – koncept, który kiedyś się pojawił i wiecznie ewoluuje;
- 2) koncept istnieje dzięki temu, że jest wykorzystywany i uzewnętrznia się w językowo-rozumowej aktywności użytkowników języka (istnienie konceptu jest subiektywne) – koncept istniejący niezależnie od czyjejś wiedzy o jego istnieniu (istnienie konceptu jest obiektywne);
- 3) koncept archetypowy, uniwersalny – koncept wyjątkowy i na swój sposób aktualny dla każdego narodu i każdej kultury [Кубрякова 1996, 90].

Zatem we wszystkich definicjach konceptu chodzi o związek między werbalnym potencjałem jego wyrażania, do którego należą: słowa, związki wyrazowe, jednostki frazeologiczne, zdania, a nawet całe teksty. Wielu uczonych używa tu sformułowania *leksykalne określenie konceptu* (Л. Синельникова, В. Жайворонок, С. Нікітіна).

¹ J. Bartmiński, R. Tokarski (red.), *Profilowanie w języku i w tekście*, Lublin; J. Bartmiński (red.), *Profilowanie pojęć. Wybór prac*, Lublin.

Analiza konceptualna przewiduje „włączenie do systemu pojęć różnych kategorii kognitywnych – przedmiotowości, określoności i procesualności” [Кононенко 2004, 7]. W konceptualnej sferze krzyżują się i nakładają na siebie kategorie, które obejmują różnorodne, pojęciowe konstanty różnych planów i aspektów. Spośród kompleksu takich pojęć i kategorii zwraca uwagę system, w którym skoncentrowały się wartości zarówno ogólnoludzkie, jak i zorientowane narodowo. To zestaw moralno-etycznych kategorii, takich jak *dobro, zło, wiara, prawda, grzech, zdrada* itp., które szeroko reprezentuje literatura piękna oraz teologiczna. „Wartości duchowe aktywizują się jako istotowe wskaźniki archetypowości, egzystencji, naturalności ludzkiego istnienia” [Кононенко 2004, 8]. Analiza kognitywna jest faktycznie odkrywaniem treści konceptów, przewiduje „analizę znaczeń systemowych i słownego użycia jednostek leksykalnych, które werbalizują odpowiedni koncept, a także logiczną analizę denotatów” [Полюжин 2002, 110].

T. Вільчинська kwalifikuje metodologię skierowaną na pogłębienie poznania semantyczno-konotacyjnych cech charakterystycznych konceptów jako metodę pola semantyczno-aksjologicznego, która przewiduje:

- 1) określenie etymologii słów-reprezentantów konceptu, ich formy wewnętrznej, którą porównuje się do etymologii konceptu kulturowego w szerokim rozumieniu i która wydaje się komunikatywnie znacząca dla planu treści konceptu; 2) z jednej strony leksykalno-semantyczną aktualizację konceptów, określenie mniej więcej ustalonych definicji w filozofii, mitologii, teologii, psychologii, lingwistyce itp., które przejawiają się na poziomie naukowego uzusu; z drugiej strony ich indywidualno-autorską interpretację w tekstach artystycznych, gdzie często ulegają obiektywizacji na poziomie semantycznych okazjonalizmów; 3) ustalenie mechanizmów językowych realizacji oceniającej składowej konceptu, powiązanej z mentalnością narodową, narodową skalą wartości moralnych, które przejawiają się zarówno w leksykograficznych znaczeniach słów-reprezentantów, jak i w tłumaczeniach autorskich; 4) określenie związków dystrybutywnych, przede wszystkim różnych atrybutywnych i apozytywnych syntagm z odpowiednimi leksemami jako dowód na indywidualno-autorski światopogląd; 5) analiza słowotwórcza, szczególnie ze względu na wielki słowotwórczy potencjał słów-reprezentantów konceptów, które z kolei znajdują swoje potwierdzenie w tekstach artystycznych; 6) określenie miejsca i roli konceptów w autorskich obrazach świata, które eksplikują narodowy językowo-konceptualny obraz świata ukraińskiego etnosu [Вільчинська 2008,103].

W ukraińskim językoznawstwie zbadano wiele oceniających konceptów, m.in. В. Кононенко badał takie abstrakcyjno-emocjonalne koncepty ukraińskiego dyskursu jak *wolność, swoboda, niewola, sława, marzenie, nadzieja, los, niedola, wiara, kochanie, miłość, strach, śmiech, smutek, tęsknota, grzech, pokuta, zło, dobro, zdrada, wierność*, a także tradycyjno-charakterologiczne koncepty *rodzinnosc, pobratymstwo* [Кононенко 2004], Н. Брагінець, Н. Іванова² rozpatrywali koncepty

² Н. Брагінець, 2004, *Концепти ДУША і СЕРЦЕ в національно-мовних картинах світу*, „Наукові записки. Філологічні науки” том 34, с. 21–26; Н. Іванова, 2014, *Вербалізація концепту ‘Серце’*

dusza i *serce* w narodowo-językowych obrazach świata, z kolei koncepty *kobieta*, *mężczyzna* badali Ю. Вороніна, Л. Бурківська, С. Григораш,³ a koncept *prawda* w twórczości ukraińskiego poety T. Szewczenki badała О. Маленко⁴ i in.

W polskim językoznawstwie J. Puzynina⁵ przedstawiła typologię pojęć i kategorii dotyczących wartości, a szczególnie takich jak *tolerancja*, *wolność*, *honor*. Do ich opisu badaczka zaproponowała swoisty model–matrycę etycznych sensów w języku polskim, który przewiduje: rozpatrzenie etymologii i rozwoju semantyki słowa w całej grupie spokrewnionych i niespokrewnionych języków, odtworzenie słowotwórczych i innych związków systemowych (synonimicznych, antonimicznych, holistycznych) jednostek, a także analizę danych dotyczących mentalności, filozofii i różnorodnych tekstów, w których dany leksem funkcjonuje, łącznie z wiedzą współczesną, rejestrami i kontekstami związanymi ze zmianą i rozwojem oceniających znaczeń odpowiedniego leksemu [Puzynina 1992, 338]. J. Bartmiński podkreśla wagę nadania nazw wartości:

współcześnie ważnym zadaniem jest zbadanie zmian zachodzących w semantyce nazw wartości (antywartości), takich jak *godność* i *honor*, *tolerancja*, *wolność*, *liberalizm*, *praca*, *strajk* i *bezrobocie*, *kariera* i *sukces*, *solidarność*, *sprawiedliwość* i *konkurencja*, *społeczeństwo* i *naród*, *władza*, *państwo*, *urząd*, *region* i *regionalizm*, *ojczyzna*, *patriotyzm*, *suwerenność*, *europiejskość*, *globalizacja* [Bartmiński 2003, 66].

Przedmiotem badania w niniejszym artykule są charakterystyczne semantyczno-konotacyjne cechy konceptu *prawda* / *правда*, który odnosi się do konceptów porządku moralnego i przedstawia ogólne wyobrażenia o wartościach moralnych, formułuje moralny ideał, proponuje pewne modele zachowania, orientuje na ich przestrzeganie i jest jedną z najbardziej znaczących jednostek kognitywnych. Aby określić pewne wyobrażenie o badanym konceptie, rozpatrzmy nie

в українських народних прислів'ях, „Вісник Донецького національного університету”, сер. Б, Гуманітарні науки вип. 1–2, с. 20–124; file:///C:/Users/filolog/Downloads/2485%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-5006-1-10-20160907.pdf [доступ 03.01.2022].

³ Ю. Вороніна, 2013, *Концепт „чоловік” у сучасній українській чоловічій прозі*, „Science and Education a New Dimension: Philology”, 1(3), Issue: 13, https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/voronina_y.v._concept_man_in_modern_male_prose.pdf; Л. Бурківська, С. Григораш, 2018, *Концепт „жінка” та „чоловік” у сучасному газетному дискурсі*, „Філологічні науки” випуск 48. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, с. 69–73.

⁴ О. Маленко, 2014, *Тарас Шевченко: пророк у пошуках правди (концепт правда)*, „Культура слова” № 80, с. 158–166.

⁵ Tu warto wymienić prace: J. Puzynina, 1989; *Jak pracować nad językiem wartości* [w:] *Język a Kultura*, t. 2; J. Puzynina, 1992, *Język wartości*, Warszawa; J. Puzynina, 1993, *O znaczeniu wartości* [w:] J. Bartmiński, M. Mazurkiewicz-Brzozowska (red.), *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne*, Lublin; J. Puzynina, 1997, *Słowo – wartość – kultura*, Lublin; J. Puzynina, 2014, *Kłopoty z nazwami wartości (i wartościami)* [w:] „Etnolingwistyka”.

tylko semantykę leksemów, które go reprezentują, lecz także spróbujemy wyodrębnić cechy pojęciowe, które formują się w świadomości człowieka i realizują w kontekście.

Філософський енциклопедичний словник [pol. *Encyklopedyczny słownik filozoficzny*] [Шинкарук 2002, 506–507] podaje taką definicję pojęcia *prawda / prawda*:

PRAWDA (od prasłowiańskiego **prav* – zasada, przysięga, prawo, umowa) – szczególna forma połączenia istoty prawdy z życiowymi zasadami człowieka. Prawda to istota prawdy, która stała się zasadą życia. Dlatego nie może istnieć prawda uniwersalna, dopóki nie istnieje człowiek uniwersalny. Dzięki temu, że prawda wymaga pewnych form połączenia istoty prawdy z życiem, ma ona wiele postaci, może określać różne wytwory, podczas gdy prawda jest jedyna w stosunku do pewnego przedmiotowego obszaru. Prawdę się buduje, a istotę prawdy odkrywa. Istota prawdy jest dowiedziona, a prawda jest poświadczana życiem lub przykładem osobistym. Kategoria prawdy jest szczególnie ważna dla poznania artystycznego, zwłaszcza w literaturze, w której dziełach każdy bohater może mieć swoją prawdę. Ta mnogość prawdy jedynie potwierdza artyzm utworu, bo wyjaśnianie życia przewiduje różnorodność stanów jego odpowiedniego wypełnienia / wykonania czy odtworzenia. Ale przy całej wielopostaciowości prawda zawiera aspekt normatywny, ideał. W tym rozumieniu łączy się ona z ideą sprawiedliwości, która ma intersubiektywne znaczenie [Шинкарук 2002, 506–507].

Filozoficzne i religijne pojęcie prawdy, które wywodzi się z filozofii greckiej (Heraklit,⁶ Parmenides⁷, Sokrates,⁸ Platon⁹), a także z pytania Piłata „Co to jest prawda?“, uogólnił W. Kopaliński:

Co to jest prawda?, łac. *quid est veritas*, w Wulgacie, Ew. wg Jana, 18, 38, sceptyczne pytanie Piłata na słowa Jezusa: „Wszelki, który jest z prawdy, słuca głosu mego”. Pytanie to stawiała sobie filozofia grecka już co najmniej na pół tysiąca lat przed Piłatem. Heraklit uważał postrzeganie zmysłowe za pierwszy dopiero stopień poznania: „Złymi świadkami są oczy i uszy dla ludzi mających duszę barbarzyńców”. Parmenides głosił, że myśl, jeśli nie błędzi, nie różni się treścią od tego, co rzeczywiście istnieje. Sofiści uważali, że nie ma prawdy powszechnej, bo prawda jest dla każdego inna, a lepsza jest ta, która się okaże praktyczniejsza. Sokrates nie obiecywał

⁶ Heraklit dzieli ludzi na mądrych i nierozumnych. Według niego nierozumni żyją według własnych osądów, znajdują się we władzy swoich pragnień, a mądrzy rozumieją, że szczęścia nie znajdziemy w uciesach cielesnych, ale w umiejętności mówienia prawdy i działaniu zgodnie z przyrodą (logosem).

⁷ W *Prologu* do poematu *O naturze* Parmenides opisuje podróż do Bogini, której towarzyszą metaforyczne obrazy, takie jak rydwan, którym kierują „córki stońca”, brama na szlaku i *Prawda*, która je ochrania.

⁸ Według Sokratesa każdy człowiek może mieć swoje wyobrażenia o różnych pojęciach, ale istota jest jedna. Z pojęciem prawdy Sokrates wiąże pojęcie moralności. Znana jest fraza Sokratesa: *Платон мені друг, але істина дорожче*, pol. *Miłuję Platona, lecz miłsza mi prawda*; dosł. łac. *Amicus Plato, sed magis amica veritas*.

⁹ Platon wynosił godność istoty prawdy ponad swoich towarzyszy, uważał, że powinniśmy kochać swoich bliskich szczególnie ze względu na istotę prawdy.

uczniom, że ich nauczy prawdy, ale że będzie jej razem z nimi szukać. Platon twierdził, że poznanie ma obejmować idee, a postrzeganie zmysłowe nie nadaje się do ich poznawania, bo poznać je można tylko myślą; dlatego zadaniem filozofii jest w części tylko poznanie prawdy; ważniejsze jest „spokrewnienie duszy z tym, co moralne i piękne” [Kopaliński 2003, 1028].

Koncept *правда* w języku polskim werbalizuje się poprzez leksem *prawda*, w języku ukraińskim poprzez leksemy *правда* i *істина*. Etymologia: ukr. *правда*, pol. *prawda* utworzono od ogólnostowiańskiego przymiotnika *prawy* **pravъ* (por. cz. *pravý*, ros. *правый*, ukr. *правий*) – ‘znajdujący się po innej stronie ciała ludzkiego niż ta, gdzie jest serce’, ‘szlachetny, uczciwy’, ‘zgodny z prawem, legalny’, ‘rzeczywisty, prawdziwy’, ‘sprawiedliwy’ [Długosz-Kurczabowa 2005, 412]. Dalsza etymologia jest niejasna, stąd powstało na ten temat kilka hipotez. Zgodnie z pierwszą, prasłow. przymiotnik **pravъ* pochodzi z kontaminacji dwóch leksemów **prĕmъ* ‘prosty’ i **orv-ьnъ* ‘równy’. Zgodnie z inną hipotezą prasłow. **pravъ* jest odpowiednikiem praindoeuropejskiego **prǵuos* ‘skierowany do przodu’, a zatem etymologicznie **pravъ* to ‘skierowany do przodu’ – ‘prosty, równy’ – ‘taki jak należy’, ‘rzeczywisty, prawdziwy’ i ‘uczciwy, szlachetny’. W XIV wieku od przymiotnika *praw* utworzył się rzeczownikowy derywat *prawda* – ‘zgodność z rzeczywistością, prawdziwość, szczerłość, rzetelność’, ‘rzeczywistość, stan faktyczny’, ‘wiedza objawiona’. W epoce staropolskiej rzeczownik *prawda* miał jeszcze jedno konkretne znaczenie – ‘podstawka, koło żelazne, na którym gorące misy stawiano’ [Długosz-Kurczabowa 2005, 415]. W. Kopaliński również wyodrębnia to znaczenie: ‘w dawnej Polsce wyraz *prawda* oznaczał też krążek z herbem gospodarza, podkładany pod talerz gościa’, stąd powstało przysłowie *Insza prawda w uściech, insza pod półmiski* [Kopaliński 2003, 1028].

W XV–XVI wieku wyraźnie podkreślano opozycję wartości przymiotnika *prawy* w znaczeniu ‘prawdziwy, należyty, niewinny’ (wraz z ‘położony po prawej stronie’) do przymiotnika *krzywý* w znaczeniu ‘fałszywy, niesłuszny, winny’ (wraz ze ‘zgięty, skrzywiony’) [Jakubowicz 2003, 172]. Przeciwstawiano również derywaty, które zostały utworzone od tych przymiotników:

stp. *prawda* znaczyło ‘prawda’ oraz ‘sprawiedliwość’, *krzywda* zaś ‘nieprawda’ i ‘niesprawiedliwość’. Zanik znaczenia ‘nieprawda, kłamstwo’ rzeczownika *krzywda* oraz przyjęcie znaczenia ‘sprawiedliwość’ przez inny derywat zatarło wyrazistą symetrię istniejącą w dawnej polszczyźnie. Niemniej motywacja wyrazów oznaczających ‘kłamstwo’ przez pojęcie ‘krzywý’ jest żywa i dziś, o czym świadczą takie wyrazy, jak *kręcić*, *krętać*, *kręctwo* [Jakubowicz 2003, 173].

W języku ukraińskim znajdujemy słowo *кривда* / *krzywda* w znaczeniu ‘не-правда’ / ‘nieprawda’ z kwantyfikatorem *людowo-поетичке*, co poświadczają słowniki – akademicki *Словник української мови* [pol. *Słownik języka ukraińskiego*] jako trzecie znaczenie słowa *кривда* / *krzywda* podaje: ‘to samo, co nieprawda’ – *Кривдою світ пройдеш, та назад не вернешся* [Білодід (ред) 1970–1980, т. 4, 338].

Uniwersalny słownik języka polskiego [Dubisz 2003, 536] rejestruje trzy znaczenia leksemu *prawda*:

1. 'zgodna z rzeczywistością treść słów, interpretacja faktów, przedstawienie czegoś zgodne z realiami, odpowiadające obiektywnej rzeczywistości': *Ten zapis odpowiada prawdzie*. Głęboka, szczerza, rzetelna prawda. Gorzka, przykra prawda. Odstępstwa od prawdy. Głosić, mówić prawdę. Mieszać prawdę z fantazją.
2. 'to, co rzeczywiście jest, istnieje, lub było, zdarzyło się; obiektywna rzeczywistość': *Czy to prawda, że on wygrał ten konkurs? Dowiedział się prawdy o przyjacielu*. Prawda historyczna, dziejowa. Dojść, doszukać się prawdy. Odkryć, wyjawić prawdę. Zatrzeć, zatuszować prawdę.
3. 'zasada, teza dowiedziona naukowo lub wynikająca z doświadczenia, uważana powszechnie za niepodważalną': Prawda psychologiczna, filozoficzna. Prawdy życiowe. Prawda moralna. Prawdy podstawowe, odwieczne, niepodważalne.

Kolejne trzy użycia słowa *prawda* to użycia homonimiczne w roli wykrzyknika, partykuły oraz składnika spójnika złożonego.

W *Тлумачному словнику української мови* [pol. *Słownik języka ukraińskiego*] [Яремко, Сліпушко 1998, т. 3, 654] leksem *prawda* również ma trzy znaczenia:

1. 'to, co odpowiada realności; istota prawdy'; 'pewien zbiór sprawdzonych wiadomości o czymś'; 'prawdziwy stan rzeczy': *А як же ти, Гелене, одріжняєш брехню від правди?* (Л. Українка, II, 297); *Відкрий їм правду про подружжя наше* (Л. Українка, II, 451);
2. 'prawdziwość; prawidłowość; 'który odpowiada prawdzie, rzeczywistości': *Вірю я в правду свого ідеалу* (Л. Українка, I, 271);
3. 'sprawiedliwość; porządek, który opiera się na sprawiedliwości; przeciwieństwo: krzywda'; 'społecznie ukształtowane rozumienie sprawiedliwości': *За правду, браття, єднаймость щиро* (Л. Українка, I, 55); *З хазяйської правди наймитові очі лізуть* (ukr. przysłowie).

W języku ukraińskim występuje jeszcze jeden leksem, który częściowo jest utożsamiany z *prawdą* – to *istota prawdy*. W tym słowniku [Яремко, Сліпушко 1998, т. 2, 199] *istota prawdy* jest definiowana jako:

1. 'to samo, co *prawda* 1; sprawiedliwość'.
2. 'książ. ideał moralny, sprawiedliwość'.
3. 'filozof. sprawdzona wiedza, która prawidłowo przedstawia realną rzeczywistość w świadomości ludzkiej'.
4. 'stwierdzenie, sąd sprawdzony w praktyce, doświadczalnie, dogmat, postulat'.

Słowo *prawda* ma szersze znaczenie i zawiera również znaczenie słowa *істина*. W szczególnych wypadkach *prawda / prawda* to to samo, co *справедливість / sprawiedliwość*, por. *Не в силі Бог, а в правді* [pol. *Nie w sile jest Bóg, a w prawdzie*] (*prawda = sprawiedliwość*) czy *Немає правди у світі* [pol. *Nie ma prawdy na*

świecie] (= nie ma sprawiedliwości); słowa *правда, истина, справедливість* mogą się wzajemnie zastępować: *Платон мені друг, але истина* (= правда, = справедливість) *дорожче* [pol. *Platon to mój przyjaciel, ale prawda / istota jest ważniejsza*] (= prawda, = sprawiedliwość) [Шепітько, Волошина 2009, 342].

Na podstawie słownikowych analiz definicji leksemu *правда / prawda* w dwóch językach można wyodrębnić następujące komponenty semantyczne: [1] odpowiada obiektywnej rzeczywistości, [2] zbiór sprawdzonych wiadomości, [3] prawdziwość, [4] to, co istnieje, [5] prawidłowość, [6] sprawiedliwość, [7] porządek, który opiera się na sprawiedliwości, [8] społecznie ukształtowane rozumienie sprawiedliwości.

Oprócz podstawowego leksemu koncept *правда / prawda* werbalizuje się poprzez słowa-synonimy. W języku polskim *Wielki słownik wyrazów bliskoznacznych* [Latusek, Pilarski 2012, 427] podaje następujące synonimy słowa *prawda*: (mówić prawdę) *prawdziwość, wiarygodność*; (prawda życiowa) *pewnik, dogmat, aksjomat; prawo, zasada, prawidło, reguła*. Słowa synonimiczne do *правда* w języku ukraińskim: 'to, co odpowiada istocie prawdy' – to *истина, правдивість, правильність, справедливість, правдонька, аксіома* (незаперечна) / *prawda, istota, prawdziwość, prawidłowość, sprawiedliwość, prawdułka, aksjomat* (niezaprzeczalny) [Buriachok 1999, 379].

Dokoła słowa *правда* tworzy się pole semantyczne, do którego zaliczają się przymiotniki i rzeczowniki utworzone od tego rzeczownika. W języku polskim to: **prawdziwy** – 1) 'zgodny z rzeczywistością, z prawdą, niezmyślny; realny, rzeczywisty': *Prawdziwa opowieść. Prawdziwa wiadomość*; 2) 'autentyczny, niesfałszowany, naturalny': *Prawdziwy jedwab. Prawdziwa perła. Prawdziwe antyki*; 3) 'zgodny z czymś wyobrażeniem czegoś, taki jak zwykle bywa, typowy; także: mający właściwości, cechy osoby, stanu, przedmiotu, do których jest porównywany': *Postąpił jak prawdziwy przyjaciel. Prawdziwa miłość* [Dubisz, t. 3, 537]; **sprawiedliwy** – 1) 'postępujący wobec innych zgodnie z nakazami etycznymi, uznający bezstronnie prawa przysługujące innym ludziom, osądzający bezstronnie': *Sprawiedliwy człowiek. Sprawiedliwy sędzia*; 2) 'oparty na obiektywnym sądzie, na bezstronnym osądzaniu czegoś; uzasadniony, słuszny': *Sprawiedliwy wyrok. Sprawiedliwa kara. Sprawiedliwa walka*. Ten przymiotnik ma jeszcze znaczenie 'człowiek sprawiedliwy, moralny, uczciwy': *Stawać po stronie sprawiedliwych* [Dubisz, t. 3, 1349]; **prawdomówny** – 'taki, który zawsze mówi prawdę, nie kłamie', 'wyrażający, odślanający w danej chwili prawdę; szczerzy, otwarty': *Prawdomówna twarz; prawdopodobny* – (prawdopodobna opowieść): 'możliwy, niewykluczony'; *prawdopodobny* termin czegoś – 'ewentualny, potencjalny, przypuszczalny, hipotetyczny'; **prawidłowy** – książk. 'zgody z prawidłami, odpowiadający określonym przypisom, normom'; *Prawidłowa odpowiedź na pytanie*. Od przymiotników pochodzą rzeczowniki: **prawdziwy – prawdziwość**: 'zgodność z rzeczywistością; bycie prawdziwym; cecha tego, co jest prawdziwe, zgodne z prawdą; **sprawiedliwy – sprawiedliwość**: 'uczciwe,

prawe postępowanie, obiektywne odnoszenie się do rzeczywistości; bezstronność, rzetelność': *Poczucie sprawiedliwości. Dochodzić, domagać się, szukać sprawiedliwości. Walczyć o sprawiedliwość; **prawdomówny – prawdomówność***: książk. 'cecha charakteru człowieka prawdomównego; mówienie prawdy': *Prawdomówność rozmówcy, świadka w sądzie; **prawidłowy – prawidłowość***: książk. 'prawidłowość funkcjonowania mechanizmu' [Dubisz, t. 3, 537–538].

W języku ukraińskim również istnieją liczne przymiotniki, które pochodzą od rzeczownika *правда*: **правдивий** – 1) 'який в ідповідає правді, істині', 2) 'який говорить правду; чесний, справедливий': *Щирій, **правдивий** дівчині стало чогось ніяково, навіть соромно* (Нечуй-Левицький); 'який виражає правду, служить для вираження правди': *Христина рівно, **правдивими** очима подивилася на матір* (М. Стельмах); 3) 'справжній, явний': *Ми друзів **правдивих** в біді пізнавали* (М. Стельмах); **справедливий** – 'який ґрунтується на справедливості, правді' – законний, слухний, правий, праведний, правдивий. **Справедливий суд; **Справедливе** врегулювання міжнародних конфліктів; – Вимога цілком законна! – почулись голоси з залу (А. Головка); **правдешній** – 'який відповідає дійсності, справжній': *Я не люблю **правдешнього** сільського життя, далека від романтики людина. Та й метушливого міста не зумів полюбити, хоч батьки з села до обласного центру перебрались, коли я в шостий ходив* (В. Дрозд); **правдомовний** – 'який говорить правду'; **праведний** – 'який дотримується заповідей, моральних приписів якоїсь релігії; безгрішний, непогрішний, святий, преподобний': *З лози колосочку плете / Та плаче **праведная** мати* (Т. Шевченко). Najczęściej używa się w połączeniu z rzeczownikiem *путь / droga, szlak*: **на путь праведну вивести** – 'стати праведником, почати суворо дотримуватись заповідей, моральних приписів якоїсь релігії або допомоги комусь зрозуміти хибність поглядів, поведінки і под.' [Яремко, Сліпушко 1998, 655]. **Праведне діло** – 'благородна справа, здійснення якої служить встановленню справедливості, людському благополуччю' [Яремко, Сліпушко 1998, 656]. Przymiotniki posłużyły jako podstawy derywatów rzeczownikowych: *справедливий – справедливість, правдивий – правдивість, праведний – праведність*. Tworzy się również rzeczowniki złożone z częścią *правд-*: *правдошукач, правдошукачка* – 'той, хто прагне домогтися справедливості'; *правдошукацтво* – 'прагнення домогтися справедливості': *Серед дітей завжди були сильні правдошукацтво і свободолюбство, але для більшості таких героїв це погано закінчувалося, правдоборець* – 'той, що виборює правду'; *правдоборство* – 'боротьба за правду, виборювання правди'. Ten rzeczownik utworzono na podstawie *правдоборець*.**

W ukraińskim języku poezji częściej jest tworzona deminutywno-pieszczotliwa forma *правдонька*: *Мовчить і гнеться, мов жива, В степу пожовкла трава; Не хоче **правдоньки** сказати* (Т. Шевченко); *Маленька **правдонька** всі неправди переважить* (przysłowie).

Jak wykazano, wokół leksemu *prawda* tworzy się pole leksykalno-semantyczne, którego składowymi są słowa-synonimy (rzeczowniki) i szeregi słowotwórcze (przymiotniki i rzeczowniki). W zależności od kontekstu mogą zajmować różne miejsca w hierarchii pola (od centrum do peryferii). Można zgodzić się z В. Кононенко uważającym, że

wokół słowa, które oznacza koncept i związanych z nim słów-pojęć, tworzy się swego rodzaju pole semantyczne, maksymalny i wystarczający kontekst, w którego granicach przejawiają się liczne konotacyjne dodatki, dodatkowe znaczenia, asocjacyjno-oceniające szeregi [Кононенко 2004, 19].

Rzeczownik *prawda* jest dość aktywnym komponentem frazeotwórczym. *Słownik frazeologiczny języka polskiego* [Skorupka 1999, 746] podaje następujące frazeologizmy: *gorzka, niezbita, oczywista, rzetelna, szczerą prawdą* ‘prawdziwość, brak fałszu, kłamstwa’; ‘wypowiedzi, które odpowiadają prawdziwemu stanowi rzeczy’; *święta prawda* – ‘słowa niezaprzeczalnie prawdziwe’. W języku ukraińskim¹⁰ takie związki wyrazowe nie są uznawane za frazeologizmy, jednak pojawiają się związki asocjatywne słów *щиро, гірка, свята, істинна, суцзя, чиста, чистісінька / szczerą, gorzka, święta, jedyna, czysta, czyścisięńka* ze słowem *prawda*, to znaczy *істина / prawda, istota, która nie podlega żadnym wątpliwościom*. Zarówno w języku polskim, jak i ukraińskim znajdujemy związki wyrazowe *naga prawda* ‘czysta, bez fałszu, niczym nieupiększona prawda’.¹¹

Polskiemu frazeologizmowi *Bogiem a prawdą* odpowiada w języku ukraińskim związek wyrazowy *вірою і правдою* – ‘щиро, віддано’: *Нехай ясна пані візьме мене до себе за покоївку, я служитиму пані вірою і правдою* (М. Старицький). Pełne odpowiedniki w obu językach mają frazeologizmy: pol. *popatrzeć, spojrzeć*, rzadk. *zajrzeć prawdzie w oczy* / ukr. *дивитися, глянути правді в очі (в лице)* – ‘вміти погодитися із ситуацією, з фактичною дійсністю’; pol. *ciąć, mówić, pisać, powiedzieć, rzucać, wygarnąć, rąbać prawdę (w oczy), gorzką prawdę, słowa prawdy* / ukr. *говорити, кидати, рубати, різати правду (в очі), (у вічі); різати правду-матінку* – ‘говорити про все кому-небудь прямо, відверто критикувати кого-небудь’: *Що думають, те й ріжуть у вічі; Хліб їж, а правду ріж*; pol. *dojść, dowiedzieć się prawdy* / ukr. *дійти правди*; pol. *nie ma (nie było) w tym cienia, krzty prawdy* / ukr. *не було ні крихти правди*; pol. *zamykać oczy na prawdę* / ukr. *закривати очі на правду*; pol. *mijać, minąć, rozmijać się z prawdą* / ukr. *розминути з правдою* – ‘нечесно, niesправедливо поводитися, свідомо говорити

¹⁰ Ukraińskie frazeologizmy cyt. za: В. Винник, 2003, *Словник фразеологізмів української мови*, Київ.

¹¹ *Naga prawda (fac.)* – czysta, niezafalszowana, niczym nieozdobiona rzeczywistość (bajka głosi, że Prawda i Fałsz poszły się kąpać; Fałsz pierwszy wyszedł z wody, ustroił się w szaty Prawdy i poszedł między ludzi; Prawda, nie chcąc przybrać stroju Fałszu, poszła w świat nago) [Kopaliński 2003, 1028].

неправду'; pol. *prawda boli; prawda w oczu kole* / ukr. *правда болить, правда в очі коле* – 'неприємно визнавати себе винним, слухати істину'; pol. *prawda leży pośrodku* / ukr. *правда посередині*. Nie znaleziono ukraińskich odpowiedników polskich frazeologizmów *owijać prawdę w bawełnę* – 'говорити про щось правдиве не прямо, відкрито, а використовуючи алюзії'; *dawać świadectwo prawdzie* – 'виразно підтвердити, задокументувати'; *za grosz prawdy* – 'щось є абсолютно неправдиве'. W języku polskim nie ma również odpowiedników ukraińskich frazeologizmów *ніде правду діти* – w znaczeniu: 'сказати відверто, беззаперечно'; *правди нічого ховати* – 'дійсно, справді, звичайно'; *усякими правдами і неправдами* – 'різними способами, навіть порушуючи певні норми, етикет, будь-що'; *щоб так по правді дихав* – 'для вираження незадоволення, лайливе'.

W tekstach religijnych i poetyckich można spotkać związek wyrazowy *Сонце Правди* – tak jest nazywany Jezus Chrystus, który oświeca wszystkich błądzących w ciemności ignorancji i głupoty. Tym mianem bywa również określany krzyż cerkiewny, który jest otoczony kręgiem z zaznaczonym blaskiem (można go często zobaczyć na frontonach cerkwi) – Т. Шевченко: *Може, ще раз Сонце Правди хоч кризь сон побачу* [Жайворонок 2018, 599].

W przysłowiaх ludowych¹² jest stawiana wyraźna opozycja *prawda / брехня, prawda / кłamstwo*: ukr. *Брехня на столі, а правда під порогом; Брехні много, а правда одна; Брехня стоїть на одній нозі, а правда на двох; Воно то правда, та брехню дуже пахне; Краще гірка правда, ніж солодка брехня*; pol. *Daleko jest kłamstwo od prawdy*. Nie mniej charakterystyczna jest opozycja *prawda / неправда*: *За правду б'ють карають, за неправду величають; Маленька правдонька всі неправди переважить; Правда неправду перетягне; Правда у трісках, а неправда в подушках*. Prawdzie towarzyszy sakralizowana cecha *чистий*: *Кинь правду в калюжу – вона чистою буде; Топчи правду в калюжу, а все чиста буде*.

W przeciwieństwie do *правди* funkcjonuje *брехня* і *неправда* – 'свідоме й злісне викривлювання дійсності на шкоду комусь-небудь'. Z dawien dawna ludzie potępiają kłamstwo i kłamców, a kłamstwo ma wiele twarzy: *Брехні много, а правда одна*. Stąd przestrogi: pol. *Kłamstwo uczciwemu nie przystoi; Kłamstwo przeminie, prawda nie zginie*; ukr. *Брехня правдою живе; Брехні без правди не буває; Брехня густа, але пуста, правда рідка, зате як квітка; Правдою цілий світ зійдеш, а неправдою ані до порога*.

¹² Українські powiedzenia i przysłowia cyt. za: *Прислів'я та приказки про брехню і правду* http://kazkar.info/ua/prisl_v_ua_pro_brehnyu_pravdu/; В. Плав'юк, 1998, *Приповідки або українсько-народня філософія*, Едмонтон, Канада. Polskie przysłowia cyt. za: В. Hermann, J. Syjud, 2005, *Księga przysłów*, Warszawa.

Przed kłamstwem ostrzega również apostoł Paweł: „Не кривить словами один проти одного”, bo sam Chrystus nazwał je dziećmi diabła. Nieprzypadkowo krąży powiedzenie: *Бреши, бреши, гаразд заверши, під кінець правду скажи та й забожись* [Жайворонок 2018, 57]. Najbardziej podstępne jest prawdopodobne kłamstwo: *Воно правда, та брехню дуже пахне; Коли не бреше, то правду каже; Проти дня брехня, а проти ночі правда*. O ile każde kłamstwo jest świadomą nieprawdą, o tyle nie każda nieprawda jest kłamstwem; ten, kto głosi nieprawdę, ale jest szczerze przekonany o prawdziwości swoich słów, po prostu się myli: *Я ніколи не брешу, хіба часом неправду скажу*; świadome posługiwanie się nieprawdą przez lekarza w stosunku do ciężko chorego pacjenta nie jest kłamstwem.

Jak wykazano powyżej, w opozycji *правда – неправда (брехня)* przeciwstawione są sobie dobro i zło, światło – ciemność, góra – dół: pol. *Prawda na światło wychodzi; Nic nie jest miłsze od światła prawdy; Prawda górą lata jak orzeł; Prawda jak oliwa na wierzch wурфува*; ukr. *Правда не боїться світла; Правда світліша від сонця; Правда як сонце: її долонею не прикриєш; Правда одна, а брехні скільки завгодно; Брехня на столі, а правда під порогом; Правда кривду переможе*. *Правді* przeciwstawia się nie tylko *брехня* i *неправда*, ale też *гріх*, *біда*, *помилки*, *фальш*: pol. *Prawda lepsza niż pozór; Bez prawdy fałszu nie znać; Droga do prawdy wiedzie przez błąd; Gdzie pochlebstwo w cenie, prawdy tam nie pytaj*; ukr. *Правда біди не приносить; Біда на світі, коли нема правди*. Czasem trudno słuchać prawdy, dlatego że odkrywa ona prawdziwy stan rzeczy, świadczy przeciwko temu, kto mówi: pol. *Prawdę każdy chwali, ale nie każdy chętnie słucha*; ukr. *Правди люди не люблять, але її шукають*.

W przysłowiach podkreśla się, jak wielka jest siła prawdy, jej wieczność, trwałość: pol. *Prawda zawsze zwycięża; I siłacz prawdy nie uniesie*; ukr. *Велика є правда, бо саме ім'я переконує всякого; Хоч правду женуть люди, та правда завше буде; Все минеться, одна правда залишиться; Правда в вогні не згорить, і в воді не втоне*. W powiedzeniach występuje personifikowany obraz prawdy: *Правда в постолах, а кривда в чоботях*.

В. Жайворонок zalicza leksem *правда* do szczególnych znaków ukraińskiej etnokultury:

правда (pieszczot. *правдонька, правдочка*) – to, co odpowiada rzeczywistości; *правда* / istota. W życiu codziennym mamy do czynienia z prawdą życiową, przy czym godzimy nasze słowa z naszą myślą i zachowaniem (stąd *правдомовність / правдомовність*), a także potwierdzamy odpowiedniość między naszymi wyobrażeniami a twierdzeniami dotyczącymi stanu otaczających rzeczy. Zgodność naszego rozumu i doświadczenia naukowe to *наукова правда / prawda naukowa*; twierdzenia, które przyjmujemy na wiarę to *релігійна правда / prawda religijna*, por. przykazanie „Я – Господь Бог твій, нехай не буде у тебе інших богів, крім мене” [pol. „Jam jest Pan, Bóg twój, nie będziesz miał bogów cudzych przede mną”] (stąd uosobienie Prawdy w postaci Jezusa Chrystusa – Słońca Prawdy); poszukiwania istoty prawdy stworzyły *правдę filozoficzną*.

Naród ukraiński, w ślad za swoimi wybitnymi przedstawicielami, przez słowo *prawda* rozumie wcielenie Bożej i ludzkiej sprawiedliwości, zgodnie ze słowami Chrystusa: „Jestem drogą i prawdą, i życiem”. Ludowy psalm, który ma kilka wariantów, przeciwstawia prawdę nieprawdzie, która zapanowała między ludźmi („Тепер уже правда стоить край порога, а тая неправда сидить кінець стола”). W jednym z wariantów wartość wyrazu *prawda* dorównuje istocie Boga („Бо сам Господь – Правда і смирить гординю, сокрушить неправду, вознесе святиню”), a w innym – jest utożsamiana z archetypem matki („Тільки тої правди, що рідная мати”). Т. Шевченко nawołuje: „Борітеся – поборете. Вам Бог помагає; за вас сила, за вас воля і правда святая!”.

W Piśmie Świętym nigdzie nie powiedziano niczego o naturalnym zwycięstwie dobra nad złem, prawdy nad nieprawdą, sprawiedliwości nad niesprawiedliwością. Wręcz przeciwnie, Biblia mówi o naturze człowieka, osłabionej przez grzech pierworodny, której bliższe jest zło niż dobro. Dopiero końcowe *Objawienie* wieńczy walkę dobra ze złem wygraną sprawiedliwości [Жайворонок 2018, 507].

W *Katechizmie Kościoła Katolickiego* również podkreśla się, że prawda to sam Bóg. Oto kilka cytatów:¹³

Bóg jest Prawdą, ponieważ jest „światłością, a nie ma w Nim żadnej ciemności” (1 J 1, 5). Podstawą Twego słowa jest prawda, i wieczny jest każdy Twój sprawiedliwy wyrok (Ps 119, 160). O Panie mój, Boże, Tyś Bogiem, Twoje słowa są prawdą (2 Sm 7, 28). Dlatego zawsze spełniają się Boże obietnice. Bóg jest samą Prawdą, Jego słowa są nieomyłne. Właśnie dlatego we wszystkim z pełnym zaufaniem można zawierzyć prawdzie Jego słów. Początkiem grzechu i upadku człowieka było kłamstwo kusiciela, który doprowadził do zwątpienia w słowo Boga, w Jego życzliwość i wierność.

Prawda Boga jest jego mądrością, która kieruje całym porządkiem stworzenia i rządzenia światem (Por. Mdr. 13, 1–9). Tylko Bóg, który stworzył niebo i ziemię (Por. Ps. 115, 15) może sam dać prawdziwe poznanie każdej rzeczy stworzonej w jej relacji do Niego (Por. Mdr. 7, 17–21).

Bóg jest prawdziwy także wtedy, gdy się objawia: nauka, która pochodzi od Boga, jest nauką prawdy (Por. Ml. 2, 6). Pośle on swojego Syna, aby dać świadectwo prawdzie (J 18, 37). Wiemy... że Syn Boży przyszedł i obdarzył nas zdolnością rozumu, abyśmy poznawali Prawdziwego (1 J 5, 20).

Znaczenia leksemu *prawda*, które zawierają się w przytoczonych przykładach, mają przede wszystkim charakter etyczny, przecież *prawda* [prawda] jest przeciwstawiana *брехні* [kłamstwu], które jest początkiem grzechu, *світло* [światło] jest przeciwstawiane *тьми* [ciemności]. Prawda Boga to moralne prawo dla prawdziwych chrześcijan, według którego mają żyć i zgodnie z którym ma powstawać i istnieć pewne społeczeństwo.

¹³ Cyt. za: *Słownik zagadnień omawianych w Katechizmie Kościoła Katolickiego*, https://www.teologia.pl/m_k/kkk1o10.htm [dostęp 17.01.2022]; *Katechizm Kościoła Katolickiego*, http://apaulo.org.pl/uploads/DK/ksiazki/Katechizm_Kosciola_katolickiego.pdf [dostęp 16.01.2022].

Божій правді [prawdzie Bożej] przeciwstawiana jest *людська правда* [prawda ludzka], przy czym każdy ma swoją. Poetycko „różne prawdy” przedstawił A. Mickiewicz:

Są prawdy, które mędrzec wszystkim ludziom mówi,
Są takie, które szepcze swemu narodowi,
Są takie, które zwierza przyjacielom domu;
Są takie, których odkryć nie może nikomu [A. Mickiewicz, *Stopnie prawd*].

Частотний словник сучасної української художньої прози [pol. *Frekwencyjny słownik współczesnej prozy ukraińskiej*] podaje, że słowo *prawda* ma dużą frekwencję zarówno w języku standardowym, jak i w języku pisarzy [Перебийніс 1981, 91]. Interpretacja semantyki *prawdy* / *nieprawdy* jako konceptu zintegrowanego zachodzi najwyraźniej na przykładzie kontekstów, które eksplicytnie wyrażają przeciwieństwo: pol. **Prawda daje ci wybór, kłamstwo nie daje ci szans** (L. Nawrocki); *och, jakie trudne jest życie, od prawdy do kłamstwa jeden krok i jeden od szczęścia do rozpacz* (Z. Chądzyńska); ukr. *Вам, ясні панство, я ворожити не хочу... Бо боюся гнів навести на себе. Брехня – гріх, а правди люди не люблять. Правди тепер не зіскати. Вона сиротою бездомною скитається. Нині тут а завтра там. Хто з нас знає, хто її в серці має¹⁴...* (Б. Лепкий); *Кожен у собі половину правди і половину кривди носить, і хто кого в собі переміг – Бог визначить* (М. Матіос). Nie tylko podstawowe leksemy tworzą antynomie, ale również te, które uosabiają prawdę lub kłamstwo: *prawda – щастя, віра, брехня – гріх, обман*.

Szczegółnej identyfikacji leksykalno-semantycznej w kontekście artystycznym nabyły substantywne związki wyrazowe ze słowem *prawda*, które zarejestrowano w *Новому словникові епітетів української мови* [pol. *Nowym słowniku epitetów języka ukraińskiego*] [Єрмоленко, Єрмоленко, Биби́к 2012, 285–286]: *безрадісна, безсмертна, безцінна, Божя, болюча, велика, вигадана, висока, всенародна, всесвітня, гірка, глибока, гола, грізна, дійсна, довершена, жахлива, жива, жорстока, золота, істинна, людська, мудра, мужня, невесела, незабутня, неприкрашена, неспалима, нетлінна, оголена, пророча, реальна, розстріляна, розумна, світла, світова, свята, священна, сердечна, скажена, сліпуча, страшна, сувора, сумна, терпка, трагічна, тяжка, Христова, чиста, щира, ясна* i in. (ponad 100 przymiotników, w tym autorskich, idiolektałnych). Ponadto w języku polskim: *szczerą, świętą, czystą, głęboką, rzetelną, trudną, bolesną, gorzką, przykłą, przyjemną, płytką, jątrzącą, niewiarygodną, smutną, trwałą, stałą, pewną, tajemniczą, starą, obiegową, prostą, zabronioną, straszna, zwyczajną, oczywistą, intymną, połączaną*;¹⁵ epitety podkreślają wartościujące oceny: *Бабусенько, голу-*

¹⁴ Ten i pozostałe przykłady cyt. za: *Корпус української мови*, <http://korpus.org.ua/>

¹⁵ Przymiotniki wybrano metodą doboru próby.

бонько, Серце моє, ненько! Скажи мені **циру правду** – Де милий-серденько? (Т. Шевченко); **За правду пресвятую** стать / I за свободу (Т. Шевченко); **Ще невідомо, чи це все правда, чи дівчисько збрехало. – Все чиста правда** (М. Стельмах). W języku polskim słowo *prawda* również tworzy długi szereg epitetów: **Była to święta prawda**: życie kochało Tomka, ale i on kochał je płomiennie niż większość ludzi (A. Fidler);¹⁶ **Uczymy się i czytamy po nocach. I była to czysta prawda** (E. Białołęcka); **Po raz pierwszy możemy mówić prawdę. To jest prosta i zwyczajna prawda, ale była zabroniona** (S. Mrożek).

Przymiotnik *zipka* w połączeniu ze słowem *prawda* podkreśla zabarwienie emocjonalno-ekspresyjne słowa, czyli jest to prawda, która przynosi smutek, a czasem ból: pol. **A Justynka wychodząc za niego ukryła pewną panięską gorzką prawdę. Otóż miała nieślubne dziecko. W przytułku je trzymała. Panięska gorzka prawda wyszła na jaw. Panięskie gorzkie prawdy zawsze wychodzą na jaw** (T. Bołdak-Janowska); **Dotknie pani prawdy, która może otworzy oczy. Myślę, że lepiej poznać najgorszą prawdę, niż nadal brnąć w niewiedzy i oszustwie** (W. Korczyńska); ukr. **А потім нам zipka відкрилась правда: панують тут наруга, хамство, зло. Народ тут наш, але не наша влада... (Р. Юзва); Але не бійся прикрого рядка / Прозрінь не бійся, бо вони як ліки / Не бійся правди, хоч яка zipka, / Не бійся смутків, хоч вони як ріки** (Л. Костенко).

Cechy pojęciowe ujawniają się w wyrażeniach predykatywnych, w których wyraźnie można zaobserwować personifikację prawdy: ukr. **правда спить, раниць, встає, болить, оживає, відкривається**; pol. **boli, dźwiga, sproczywa; rani, nie znika, zwycięża, wychodzi, przychodzi, gniecie, wyzwala, krzyczy**: na przykład, ukr. **Кати знущаються над нами / А правда наша п'яна спить. / Коли вона прокинеться?** (Т. Шевченко); **Встане правда! Встане воля!** (Т. Шевченко); pol. **Prawda musi boleć i kryć się... Prawda dźwiga człowieka / Kiedy człowiek nie dźwignie siebie** (K. Wojtyła); **Ci, którzy wyposażali rozum w cechy diaboliczne, wybierali wiarę, ponieważ w niej sproczywa prawda** (Cz. Miłosz); **Nie zmieni pan zeznań? Prawda powinna wyjść na wierzch; Przekonałyśmy się na własnej skórze, że prawda nie tylko nie istnieje, ale w dodatku rani** (A. Bojarska); **Ta prawda nie przyszła do mnie z mądrych księzek. Ja się dobrze z nią uszarpałem; Ta prawda zewsząd krzyczała. Ta prawda gniotła mocniej niż bieda** (I. Newerly); **Prawda nigdy nie znika, choć często bywa zakrywana fałszywymi wyobrażeniami o niej** (K. Ostrowska). Jak widać, większość wyrażen to metafory, *prawda* jest ożywiana, nabiera cech istoty żywej.

Szczególną grupę tworzą wyrażenia czasownikowe: ukr. **рознести, розпустити, возвістити, благовістити, проректи правду**; pol. **powiedzieć, mówić, pisać, rzucić, ciąć, wygarnąć, rąbać prawdę** – ‘розповсюджувати правдиву інфор-

¹⁶ Ten i inne przykłady cyt. za: Narodowy Korpus Języka Polskiego, <http://www.nkjp.uni.lodz.pl/>

мацію'; *ставати, згинуті за правду*; pol. *walczyć o prawdę* – 'правдолюбство, боротьба за правду'; *молитися, дїждатися, просити, шукати правди*; pol. *szukać, poszukiwać, dokopać się, dojść, dotrzeć, prawdy; odnaleźć prawdę* – 'пошук, бажання чи очікування чогось': *Wiesz, co było fajne z tobą? Że ty rzeczywiście **chciałaś poznać prawdę, szukałaś prawdy, sprawiedliwości, a teraz ja mam takie uczucie, że w momencie, w którym teraz ta prawda mogłaby być dla ciebie niewygodna, to się wykręcasz*** (Z. Chądzyńska); *Potem zaczął myśleć tym razem trzeźwo, chłodno i logicznie. Przy takim podejściu wystarczyło parę chwil, by **dokopać się prawdy*** (A. Baniewicz).

W tekście artystycznym znajdujemy metafory z sakralnymi leksemami *ангел (апостол) правди* [pol. *anioł (apostoł) prawdy*], co symbolizuje jej czystość: *I знов **ангел правди** зліта в подвір'я неправди* (В. Винниченко); *Dusza zostaje osądzona przez Mitrę, którego wspomagają Rasznu (Rashnu) – **anioła Sprawiedliwości, który** dzierży w rękę wagę, i Sraoszę – **anioła Prawdy. Oni to we** trójkę oceniają działania człowieka, jakie były za życia. **Myśli, słowa i czyny** duszy zmarłego **ważone są na owej wadze*** (A. Sarwa). Znany jest obraz-symbol *Апостол правди і науки* (Т. Шевченко) jako wzorzec umiłowania prawdy, як взірець правдолюбства, оборони правды народowej, uczciwej służby istocie prawdy.

'Každy ma swoją prawdę' – taki komponent semantyczny pojawia się w wielu utworach literackich. Jest podkreślany zaimkami *моя, твоя, своя, ваша, наша, його правда* zarówno w języku polskim, jak i w ukraińskim: pol. *Jaka jest **twoja** **prawda**? W co ty naprawdę wierzysz? Czym żyjesz? Jakie świadectwo dajesz swoim życiem* (M. Maliński); *Mowy nie ma. Chcieliście prawdy? **Macie** **prawdę. Nie obiecywałem, że będzie to** **wasza** **prawda*** (M. Harny); *To byłaby **moja** **prawda** o niej. **Ale** **obiektywna** **prawda** o tej kobiecie **nie istnieje. Ona sama też** **chyba jej do końca nie znała*** (M. Nurowska); ukr. *Так, брате, **твоя** **правда. Муж і жона – одна сатана; чужому нема що туди пальці втикати*** (І. Франко); *У своїй хаті **своя** **правда, / І сила, і воля*** (Т. Шевченко).

Wyrażenia metaforyczne, ukr. *зерно правди / неправди, крихта правди, крайчик правди, світоч правди, сонце правди, доля правди, слово правди*, pol. *ziarno prawdy, kawałek prawdy, szczypta prawdy*, podkreślają siłę i wagę prawdy: ukr. *Втрачені ілюзії і гіркий досвід – це тільки **крихта правди*** (Ч. Карел); *Ми будемо світити **світлом правди*** (Л. Українка); *Думаю, що якась **доля правди** в цьому є* (Г. Костюк); pol. *Tyś szczęśliwy, **tobie** **wystarczą** **naskórkowe doznania, a ja** **muszą** **podrzężyć, wyłuskać** **ziarenka prawdy, przeliczyć. Nawet** **zrozumieć** **głupotę, która potrafi na trwałe dzielić*** (W. Żukrowski); *No to **szczęśliwa** **jesteś. Bo** **ja** **tobie** **i wierzę, i ufam, chociaż** **czuję, że ani** **kawałka** **prawdy** o sobie **nie wyjawiaś. Ale** **nie** **mam** **wyboru*** (A. Baniewicz); *Wywalczyć **kawałek** **autentyczności, szczyptę** **własnej** **prawdy. Tylko** **o** **to** **chodziło!*** (A. Szczypiorski).

Podsumowując, badanie konceptów głębokich, zlokalizowanych w świadomości ludzkiej, wysuwa na plan pierwszy ważne zadanie – wyodrębnienie zestawu cech, które tworzą ich treść. Pierwszą cechą jest to, że koncept jako uniwersalna kategoria pojęciowa jest obdarzony treścią, nie tak jak leksem, będący zjawiskiem językowym. Semantyka leksemów dzieli się na komponenty semantyczne, natomiast treść konceptu – na cechy pojęciowe.

Każda analiza lingwistyczna przeprowadzana w kierunku od semantyki słowa do treści konceptu za pomocą semów, aktywizujących się w różnych użyciach słowa, daje możliwość wyodrębnienia cech pojęciowych, tworzących treść konceptu [Полужин 2002, 110].

Dominantą semantyczną konceptu *prawda* jest <sprawiedliwość> jako odpowiedniość prawnych i moralnych norm, a składnikami jego struktury semantycznej są komponenty ‘odpowiedniość z rzeczywistością’, ‘prawdziwość’, ‘prawidłowość’, ‘istota prawdy’.

Koncept *prawda* jest interpretowany nie tylko w słownikowych definicjach słów, które go reprezentują (pol. *prawda, sprawiedliwość*; ukr. *правда, істина, справедливість*), ale również poprzez myślenie, przeżywanie, refleksje i emocje. Na podstawie analizy etymologii, definicji słownikowych i kontekstów można wyodrębnić podstawowe cechy pojęciowe konceptu *prawda*: 1) jego cechy moralne i wartości, to znaczy odpowiedniość do moralno-etycznych przykazań (na przykład tych, które są zapisane w *Piśmie Świętym*), stąd formowanie ideału moralnego; 2) cechy normatywne i wartości związane z wyobrazeniami o tym, co jest słuszne w życiu (człowieka lub społeczeństwa); 3) prawna (prawnicza) strona konceptu *prawda* związana z prawami i obowiązkami człowieka w społeczeństwie; prawda i sprawiedliwość powinny służyć jako podstawa prawa i struktur władz państwowych; 4) strona poznawcza, związana z wyobrazeniami człowieka o ich zgodności z rzeczywistością.

Odrębnego badania wymaga temat „Koncept *prawda* w dyskursie politycznym”. Swoje zdanie w tej kwestii w następujący sposób wyraził J. Stępień: „Polityka nie lubi prawdy, zaś prawda nie lubi polityki” [*Zamyślenia*].

Zarówno w polskiej, jak i w ukraińskiej tradycji stosunek do prawdy jest niejednoznaczny: z jednej strony prawda jest wartością, której nie sposób przecenić, z drugiej strony prawda może przysporzyć nieprzyjemności czy bólu, w szczególnych wypadkach trudno przyjąć prawdę czy ją przeżyć: *Nie miał sił przepchnąć tę prawdę przez gardło, oddychał z trudem, pot ściekał wzdłuż kręgosłupa* (A. Zaniewski). W tej sytuacji nie można jednoznacznie określić, czy należy mówić prawdę czy też nie. Każdy powinien określić sam, gdzie leży jego prawda, odnaleźć siebie i zdecydować, jakimi zasadami moralno-etycznymi będzie się kierował, aby czuć się komfortowo w społeczeństwie. Jednakże trzeba pamiętać, że prawda zawsze wyjdzie na

jaw: *Prawda zawsze wychodzi; Prawda prawdą być nie przestaje; Sumienie prawdę mówi* lub *Правдою світ обійдеш та назад вернеш; Все минеться, а правда лишиться*.

Koncept *prawda / правда* jest wielofunkcyjny i określa podstawowy kierunek kultury narodowej, a przede wszystkim pragnienia wyższych ideałów dobra i sprawiedliwości, które są kamieniem węgielnym we wszystkich sferach życia człowieka i społeczeństwa. Słusznie zauważył Є. Сверстюк: świat czasem zsyła pomoc tym, którzy walczą o prawdę. Prawda była i wciąż pozostaje językiem komunikacji międzyludzkiej. Ma swoich postaćów i kapłanów na całym świecie. Prawda i jej siostra autentyczność są w świecie duchowym tym, czym złoto i diamenty w świecie materialnym [Є. Сверстюк, *Правда полинова*].

Bibliografia

- J. Bartmiński, 2003, *Miejsce wartości w językowym obrazie świata* [w:] J. Bartmiński (red.), *Język w kręgu wartości. Studia semantyczne*, Lublin.
- K. Długosz-Kurczabowa, 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- S. Dubisz (red. nauk.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–4/1–6, Warszawa.
- B. Hermann, J. Syjud, 2005, *Księga przysłów*, Warszawa.
- M. Jakubowicz, 2003, *Motywacja semantyczna wybranych nazw wartości – poszukiwania etymologiczne* [w:] J. Bartmiński (red.), *Język w kręgu wartości*, Lublin.
- W. Kopaliński, 2003, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa.
- A. Latusek, P. Pilarski, 2012, *Wielki słownik wyrazów bliskoznacznych*, Kraków.
- U. Majer-Baranowska, 2004, *Dwie koncepcje profilowania pojęć w lingwistyce*, „Etnolingwistyka” nr 16, s. 85–109.
- Narodowy Korpus Języka Polskiego, <http://www.nkjp.uni.lodz.pl/> [dostęp 23.01.2022].
- J. Puzynina, 1992, *Wyrażenia i pojęcia podstawowe dla semantyki i pragmatyki wartości* [w:] *Język wartości*, Warszawa.
- S. Skorupka, 1999, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa.
- C. Аскольдов-Алексеев, 1928, *Концепт и слово*, „Русская речь” вып. 2, Ленинград, s. 28–41.
- I. Білодід (ред.), 1970–1980, *Словник української мови в 11-ти томах*, Київ.
- A. Бурячок, 1999, *Словник синонімів української мови*, в 2-х т., Київ.
- A. Вежбицкая, 1996, *Язык. Культура. Познание*, Москва.
- A. Вежбицкая, 2001, *Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики*, Москва.
- V. Винник, 2003, *Словник фразеологізмів української мови*, Київ.
- T.П. Вільчинська, 2008, *Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII–XVIII ст.*, Тернопіль.
- I. Голубовська, 2004, *Етнічні особливості мовних картин світу*, Київ.
- V. Жайворонок, 2007, *Українська етнолінгвістика*, Київ.
- V. Жайворонок, 2018, *Антологія знаків української культури*, Київ.

Semantyczno-konotacyjne cechy charakterystyczne konceptu prawda / правда

Streszczenie

W zaproponowanym artykule rozpatrywany jest koncept *prawda / правда* w języku polskim i ukraińskim, a także jego semantyczno-konotacyjne cechy charakterystyczne. Dominantą semantyczną konceptu *prawda / правда* jest „sprawiedliwość” jako odpowiedniość do zasad prawnych i moralnych; składnikami jego struktury są komponenty ‘odpowiedniość do obiektywnej rzeczywistości’, ‘prawdziwość’, ‘autentyczność’, ‘istota prawdy’, ‘porządek, który opiera się na sprawiedliwości”, a jego cechami pojęciowymi są cechy moralne i wartości, na podstawie których formuje się ideał moralny, cechy normatywne i wartości, związane z wyobrażeniami o tym, co jest autentyczne w życiu człowieka lub społeczeństwa; prawna (prawnicza) strona konceptu *правда* jest związana z prawami i obowiązkami, natomiast poznawcza jest powiązana z wyobrażeniami człowieka o odpowiedności do rzeczywistości.

Koncept *prawda / правда* jest wielofunkcyjny i wyznacza podstawowy kierunek kultury narodowej, a dokładnie pragnienie wyższych ideałów dobra i sprawiedliwości, które są kamieniem węgielnym we wszystkich sferach życia człowieka i społeczeństwa.

Słowa kluczowe: koncept – analiza konceptualna – cechy pojęciowe – semantyczno-konotacyjne cechy charakterystyczne – prawda – sprawiedliwość – istota prawdy.

Semantic and connotative characteristics of the concept of prawda / правда (truth)

Summary

The proposed article discusses the concept of *prawda / правда* (truth) in the Polish and Ukrainian languages and its semantic and connotative characteristics. The semantic dominant of the concept of *prawda / правда* is “justice” as correspondence to legal and moral principles; its structure is composed of ‘correspondence to the objective reality’, ‘genuineness’, ‘authenticity’, ‘essence of truth’, ‘order based on justice’, and its conceptual characteristics are the moral characteristics and values underlying the moral ideal, the normative characteristics and values concerned with the representations of what is authentic in the life of a human being or a society; the legal aspect of the concept of *правда* is associated with rights and obligations, while the cognitive aspect is related to a human being’s representations of correspondence to reality.

The concept of *prawda / правда* is multifunctional and sets the main direction for the national culture or, to be more specific, the desire of higher ideals of good and justice, which are the foundation stone in all spheres of the life of a human being and a society.

Keywords: concept – conceptual analysis – conceptual characteristics – semantic and connotative characteristics – truth – justice – essence of truth.

Trans. Monika Czarnecka